
ELITE ȘI ROMANIZARE ÎN PONTUL STÂNG: CONSIDERAȚII PROSOPOGRAFICE*

IOANA ALANI

REZUMAT:

Plecând de la ISM I 207, nota de față prezintă câteva considerații referitoare la raportul dintre elitele locale și deținerea/non-deținerea cetățeniei romane, în orașele Histria, Tomis și Callatis în secolul II p. Chr., având drept repere instituția pontarhiei și legăturile familiale existente, așa cum reies din inscripția menționată și alte două albume (ISM I 196 și ISM I 197). Totodată, este propusă o reluare a discuției privind ISM I 178 și ISM I 179.

ABSTRACT: ELITES AND ROMANIZATION IN PONTUS: PROSOPOGRAPHIC CONSIDERATIONS

The present note, with ISM I 207 as its main reference, discusses the connection between the local elites and Roman citizenship in the cities of Histria, Tomis and Callatis in the 2nd Century AD. It considers the institution of pontarchy and the existing family connections, as evidenced by the above quoted inscription and two other albums (ISM I 196 and ISM I 197). Furthermore, the discussion around ISM I 178 and ISM I 179 resumes.

KEY-WORDS: alba, family connexions, pontarchy, elites.

CUVINTE CHEIE: albume, conexiuni familiale, pontarhie, elite.

Integrarea orașelor de pe litoralul vestic al Mării Negre în sfera de autoritate a Imperiului Roman și constituirea *koinon*-ului vest-pontic sunt două fenomene care aduc modificări semnificative la nivelul structurilor sociale și a dinamicii lor interne. Momentul exact al fondării comunității rămâne sub semnul întrebării, evidența epigrafică privitoare la această structură datând din secolele II-III p. Chr.¹ În ceea ce privește spațiul social, acesta este caracterizat de interacțiunile dintre notabilii orașelor grecești și reprezentanții puterii romane în teritoriu, respectiv de dorința vechii elite de a-și menține statutul în noile cadre provinciale.

Un exemplu concret în acest sens îl reprezintă un *album* de la Histria.² Acesta cuprinde numele a douăzeci și trei de persoane, învingători la un concurs sacru (ἱερός ἀγών), foști membri ai respectivei asociații, un personaj cu titlul de ἄρχιερεὺς³ și un conducător al corului (μεσόχορος). Din cuprinsul albumului în cauză, unsprezece persoane dețin cetățenia romană și poartă *tria nomina* (șapte *Ulpii*, patru *Aelii*); diferența o reprezintă persoanele cu nume grecești, un personaj cu statut de pelerin (Quintus Romanus), precum și personaje rămase necunoscute (lipsește fie numele propriu zis, fie patronimul). În fruntea asociației se află M. Ulpus Artemidoros,⁴ aici purtând titulatura de πρῶτος ποντάρχης καὶ υἱὸς τῆς πόλεως. Acest din urmă titlu se acordă ca formă de recunoaștere a meritelor unui reprezentant al elitei, fără a indica o relație de subordonare a instituțiilor orașului în raport cu personajul onorat, plasându-l pe acesta în eșalonul înalt al societății, permițându-i totodată mobilitatea ascendentă în ierarhia orașului.⁵ Atestate și în alte inscripții,⁶ cu variația υἱὸς τοῦ Πόντου,⁷ aceste titlaturi sunt legate de instituția pontarhiei.⁸

* Textul de față reprezintă o continuare a unor aspecte discutate în lucrarea de disertație, susținută în iulie 2025, la Facultatea de Istorie a Universității din București.

¹ Câteva repere: Stoian 1965; Pippidi 1967; Mihailov 1979; Nawotka 1993; Maurer 2014.

² ISM I 207.

³ Aici cu sensul de titlu în cadrul asociației, Pippidi 1967, 411.

⁴ ISM I 137, cu titlul de ποντάρχης.

⁵ Giannakopoulos 2008, 265-267.

⁶ ISM I 180, ISM I 207, IGBulg I² 67.

⁷ ISM II 52.

⁸ Avram 2022, 483.

Revenind la genealogia lui M. Ulpius Artemidoros, acesta este fiul lui M. Ulpius Euxenides,⁹ la rândul său fiul lui Artemidoros al lui Euxenides, *synagōgeus* al gerusiei Histriei.¹⁰ În cuprinsul albumului regăsim atestați și alți membri ai prestigioasei instituții, menționați în comentariul de la ISM I 207. Acest aspect este semnificativ ca dovadă a interacțiunii directe între reprezentanții gerusiei, un grup „închis”, care, deși nu ia parte la procesul decizional propriu zis, prezintă o componentă „publică”, datorită interacțiunii cu restul corpului civic. La Histria, gerusia apare fie ca obiect al actelor de binefacere,¹¹ fie în relație cu alte instituții publice, în cazul de față, pontarhia, elementul de legătură între cele două structuri fiind implicarea lor în gestionarea cultului imperial.¹² Astfel, caracterul privat sau public al gerusiei nu poate fi stabilit în termeni cu valoare de absolut, ci necesită o abordare contextuală.¹³

Asupra titlaturii *πρώτος ποντάρχης*, mai specific a cuvântului *πρώτος*: aceasta a fost interpretată în sens cronologic – primul dintre cetățenii Histriei care a atins această demnitate,¹⁴ în termenii unei diferențieri în rândul pontarhilor: „locali” – ai orașului (cei care apar drept *ποντάρχης*), respectiv ai *koinon*-ului (*ποντάρχης καὶ ἀρχιερεὺς καὶ ἄρχας τῆς Ἐξαπόλεως* etc); conturându-se astfel ideea existenței unei ierarhii a acestora într-un colegiu al pontarhilor.¹⁵ Această distincție se aplică și în cazul preoților cultului imperial.

E de notat aici menționarea celor două personaje în cuprinsul aceluiași *album* (M. Ulpius Artemidoros cu titlatura *πρώτος ποντάρχης* și Cominius Euxenides cel tânăr (*neoteros*, *ποντάρχης*), fără a putea stabili un raport ierarhic între cei doi.¹⁶ Această ipoteză nu poate fi probată, colegiul propriu zis nu este însă neatestat. O altă curiozitate ridicată de acest album se regăsește chiar în primele sale rânduri păstrate, unde apare formula *ἐπὶ ἀγωνοθέτου*, care servește drept reper temporal. Numele agonothetului în cauză nu s-a păstrat.

Următorul personaj menționat în inscripția de la Histria asupra căruia ne îndreptăm atenția este Karpos fiul lui Artemidoros, la rândul lui fiu al lui Herodoros, *synagōgeus* al gerusiei.¹⁷ Acesta ne este cunoscut și din textul unei alte inscripții.¹⁸ Construcția τοῦ ἀρχιερέως καὶ ποντάρχου a fost tradusă în termenii unei filiații – a arhierului și pontarhului [M. Ulpius Artemidoros], identificat, în mod eronat cu Artemidoros, fiul lui Herodoros. Cum însă cei doi notabili, deși se situează într-un interval cronologic apropiat, sunt persoane diferite,¹⁹ expresia mai sus citată se poate trata mai degrabă ca reper cronologic – în timpul pontarhiei lui [Karpos fiul lui Artemidoros]. Numele notabilului histrian în forma în care îl cunoaștem astăzi se datorează unei conjecturi aparținându-i lui L. Robert.²⁰

Refolosite drept material de construcție, încastrate în zidul de incintă târziu al orașului, se află alte două inscripții.²¹ Numele personajului onorat în calitate de pontarh și preot al cultului imperial, *ἀρχιερέα καὶ ποντάρχη[ν]*,²² pentru restaurarea portului – [τῆς κ]ατασκε[υῆς τ[ο]ῦ λ[ιμ]ένος și pentru cinstea cu care a gestionat finanțele publice – λο[γιστεῦ]σ[αν]τα [μ]ετὰ πάσ[ης] πίστεως [δη]μοσία, a fost martelat. În primă instanță, personajul nostru a fost identificat cu M. Ulpius Artemidoros. Această asociere poate fi pusă sub semnul întrebării din următoarele motive: numărul de litere martelate nu corespunde numărului de litere din numele personajului; mai mult acesta nu apare atestat în textul niciunei alte inscripții ca deținător al demnității de *ἀρχιερεὺς*. Pentru acest fenomen, *damnatio memoriae*, a fost propusă o analogie cu situația unui notabil din Asia Mică, activ și în zona Pontului Stâng, celebrul T. Claudius Alfenus Arignotus,²³ ceea ce ar situa cele două inscripții, ISM I 178-179, în epoca severică. Această analogie poate fi pusă sub semnul întrebării deoarece demnitatea de pontarh se pretează mai degrabă unor persoane originare dintr-un oraș pontic, chiar dacă atât Arignotus, cât și personajul al cărui nume a fost martelat au fost *logistai* la Histria.

Sunt de părere că notabilul care poartă acest titlu ar putea fi Karpos fiul lui Artemidoros, personaj cunoscut deja din lista gerusiei, albumul agonistic și, mult mai important pentru cazul de față, din ISM I 180. Mai relevant decât argumentul privitor la numărul de litere este însuși parcursul personajului, cunoscut pentru deținerea celor două

⁹ ISM I 193, r. 72.

¹⁰ ISM I 193, r. 9.

¹¹ E.g. ISM I 57.

¹² Bottez 2017, 232-234.

¹³ Giannakopoulos 2024, 33-34.

¹⁴ Pippidi 1975, 244; Musielak 1993; pentru Callatis, Avram, Bărbulescu, Ionescu 2004, 362.

¹⁵ Doruțiu-Boilă 1975, 155; Mihailov 1979, 30-31; Bărbulescu 2007, 143; Bottez 2009, 124.

¹⁶ Pippidi 1967, 422.

¹⁷ ISM I 193, r. 40.

¹⁸ ISM I 180.

¹⁹ Musielak 1993a, 114.

²⁰ Robert 1949, 76-77.

²¹ ISM I 178-179.

²² Despre raportul dintre cele două demnități: Pippidi 1975, 250-252; Doruțiu-Boilă 1975, 154-155; Mihailov 1979, 34-38; Bottez 2009, 127-131; Maurer 2014, 150-153.

²³ Petolescu 2020, 409-410.

funcții publice (ἀρχιερεὺς καὶ ποντάρχης), specific în această ordine, dar și pentru calitatea sa de gestionar al finanțelor publice (*logistēs*) din ISM I 180. În lipsa expresiei ἐκ τῶν ἰδίων, ori unei alte expresii echivalente, se poate presupune că atât reparația portului, menționată în ISM I 178–179, cât și distribuțiile de alimente menționate în ISM I 180 au fost asigurate din fondurile comune ale orașului. Textul inscripției sugerează că orașul se afla într-o situație dificilă ἐν [ταῖς ἀφορμαῖς...], dând acțiunii o conotație asemănătoare unui act de binefacere. Putem presupune existența unui fond comun pentru asigurarea aprovizionării orașului cu grâne, sponsorizat din finanțele publice; la nivelul limbajului epigrafic rămân însă mai vizibile acțiunile binefăcătorilor privați.²⁴ În baza acestor argumente, consider că seria ISM I 178–179–180 face referire la același notabil, Karpos fiul lui Artemidoros. Cele două baze de statui (ISM I 178–179) au fost cel mai probabil plasate în *agora* orașului, în legătură directă cu demnitățile înalte deținute de personajul onorat (*archiereus*, *pontarchēs*, *logistes*), respectiv în portul orașului, ca act de recunoștință colectivă pentru reparația acestuia.

În ceea ce privește practica onorifică la Histria, notăm ca element de continuitate cinstirea notabililor locali (printre care și personajul nostru), alături de familia imperială și alți reprezentanți ai autorității romane.²⁵ Un alt aspect de menționat este apelul la două forme de limbaj – cel vizual, statuia (ἄνδρις), respectiv cel scris, inscripțiile; scopul final este acela al autoreprezentării notabilului în cauză în fața unei „audiențe” cât mai largi. Cauza căderii în dizgrație rămâne însă necunoscută, la fel cum nu ne este cunoscut de ce numele său nu a fost martelat și pe inscripția ISM I 180.

Pentru datarea întregii serii, ne servește drept indiciu expresia [εἰς τὴν τοῦ Πόντου] [μη]τρό[πολιν Τομέα — —]; cum titulatura de metropolă a Pontului este atestată orașului Tomis începând cu domnia lui Antoninus Pius,²⁶ putem plasa cele trei inscripții – ISM I 178–179–180 în acest interval cronologic. Situând, ipotetic, ISM I 207 înspre 160 p. Chr., obținem o posibilă relație de contemporaneitate între cei trei pontarhi M. Ulpius Artemidoros, Cominius Euxenides și Karpos fiul lui Artemidoros, fără a avea însă garanția că aceștia și-au exercitat funcția concomitent, mai ales în contextul în care M. Ulpius Artemidoros apare în componența asociației mithraice,²⁷ mai timpurie decât ISM I 207, ca simplu *pontarchēs*, fără a fi menționată și funcția de *archiereus*. În situația în care același personaj [M. Ulpius Artemidoros] ar fi exercitat această demnitate publică a doua oară, acest lucru ar fi fost menționat printr-o expresie specifică.²⁸

În egală măsură, cei trei pontarhi, M. Ulpius Artemidoros, Karpos al lui Artemidoros și T. Cominius Euxenides, sunt la rândul lor contemporani cu un personaj important de la Tomis, T. Cominius Claudianus Hermaphilos,²⁹ a cărui prezență pe scena publică a orașului Tomis se plasează în timpul domniei lui Marcus Aurelius, deci în perioada imediat următoare în raport cu persoanele atestate în albumul histrian. Deși nu ne putem pronunța asupra raportului de rudenie între cele două persoane, T. Cominius Euxenides, respectiv T. Cominius Claudianus Hermaphilos, este de notat că cele două personaje au obținut cetățenia romană în același moment. Din componența aceleiași familii de la Tomis face parte și Attalos Eumenes (ISM II 70), fratele lui Cominius Hermaphilos. Este de notat diferența de statut între cei doi frați (cetățean roman, respectiv pelerin).³⁰ Conexiunile dintre personajele în cauză sunt reprezentate în cele două scheme de la finalul textului (fig. 1 și 2).

Pentru imaginea instituției pontarhiei la Tomis, un personaj important este T. Flavius Poseidonius,³¹ fiul lui Flavius Phaidros,³² la rândul lui deținător al demnității de pontarh. În stadiul actual al cunoștințelor, cei doi, tată și fiu, sunt primii pontarhi cunoscuți atât la nivelul orașului, cât și la nivelul *koinon*-ului pontic.

Întorcându-ne la componența albumului histrian, constatăm prezența unui număr însemnat de persoane purtătoare de nume grecești, din eșalonul înalt al societății histriene (*prostatai*), cunoscute și din alte documente. Un asemenea exemplu este Kallistratos fiul lui Karpos.³³ Un alt exemplu este cel al lui Romanus, fiul lui Quintus (Ῥωμανὸς Κοίντος);³⁴ acesta este fiul lui Quintus al lui Romanus (Κοίντος [Ῥωμα]ν[οῦ]),³⁵ cel din urmă fiind, probabil, fratele lui Caesernius fiul lui Romanus (Κησέρνιος Ῥωμανοῦ).³⁶ Personajele în cauză sunt demne de atenție la nivel onomastic – acestea poartă nume latine adaptate scrierii și foneticii limbii grecești, urmând totodată modelul

²⁴ Zuiderhoek 2008, 159, 167.

²⁵ Panait-Bîrzescu 2018, 32.

²⁶ ISM II 54; Buzoianu, Bărbulescu 2007, 304.

²⁷ ISM I 137.

²⁸ E.g. ISM II 116, διοποντάρχης

²⁹ ISM II 69-70.

³⁰ Ruscu 2004, 906.

³¹ ISM II 52.

³² ISM IV.2 483.

³³ ISM I 193, col II, r. 45; ISM I 201, col. I, r. 6; ISM I 207, r.10.

³⁴ ISM I 207, r. 20.

³⁵ ISM I 201, r. 15.

³⁶ ISM I 197, r. 8.

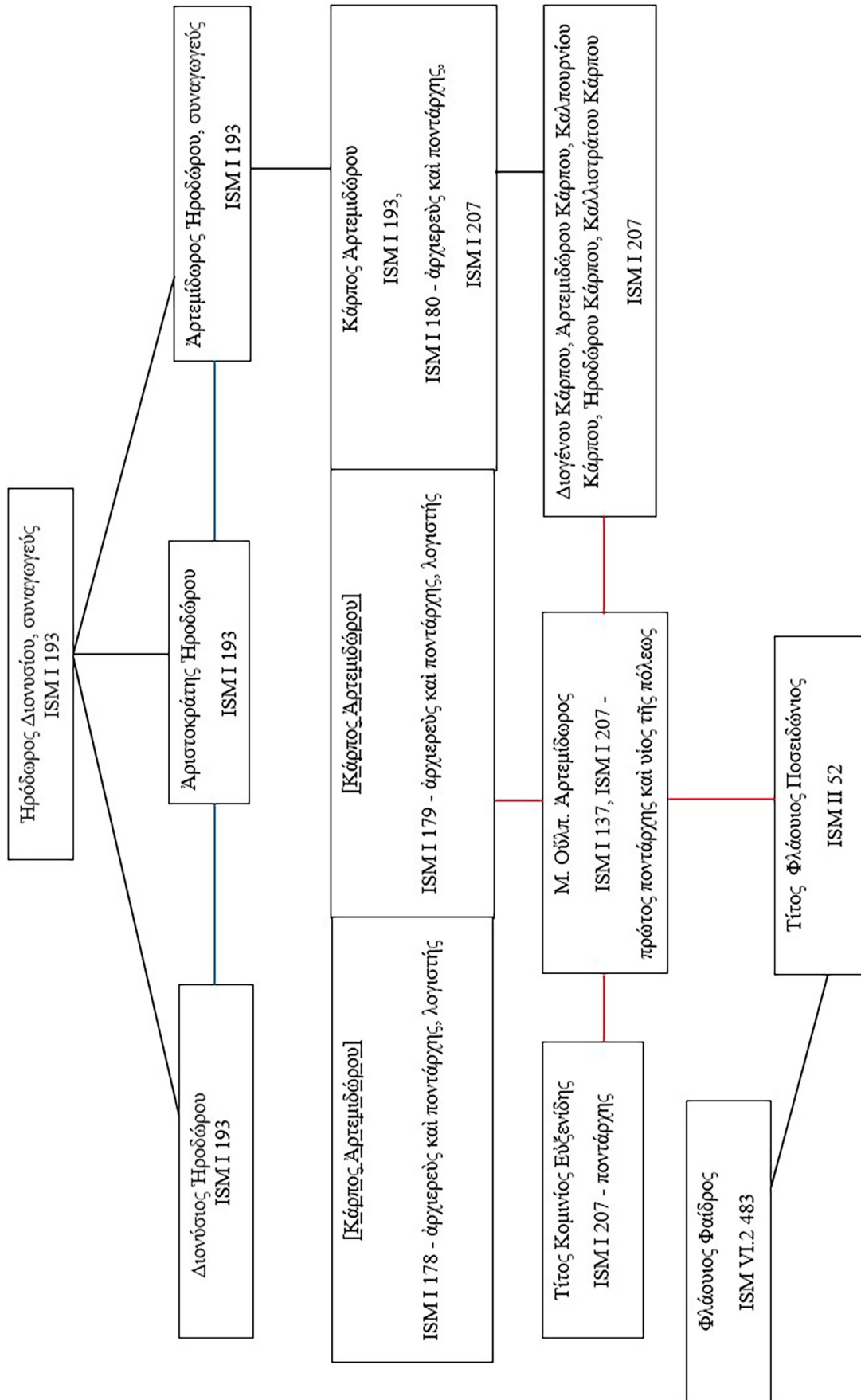

Fig. 1.

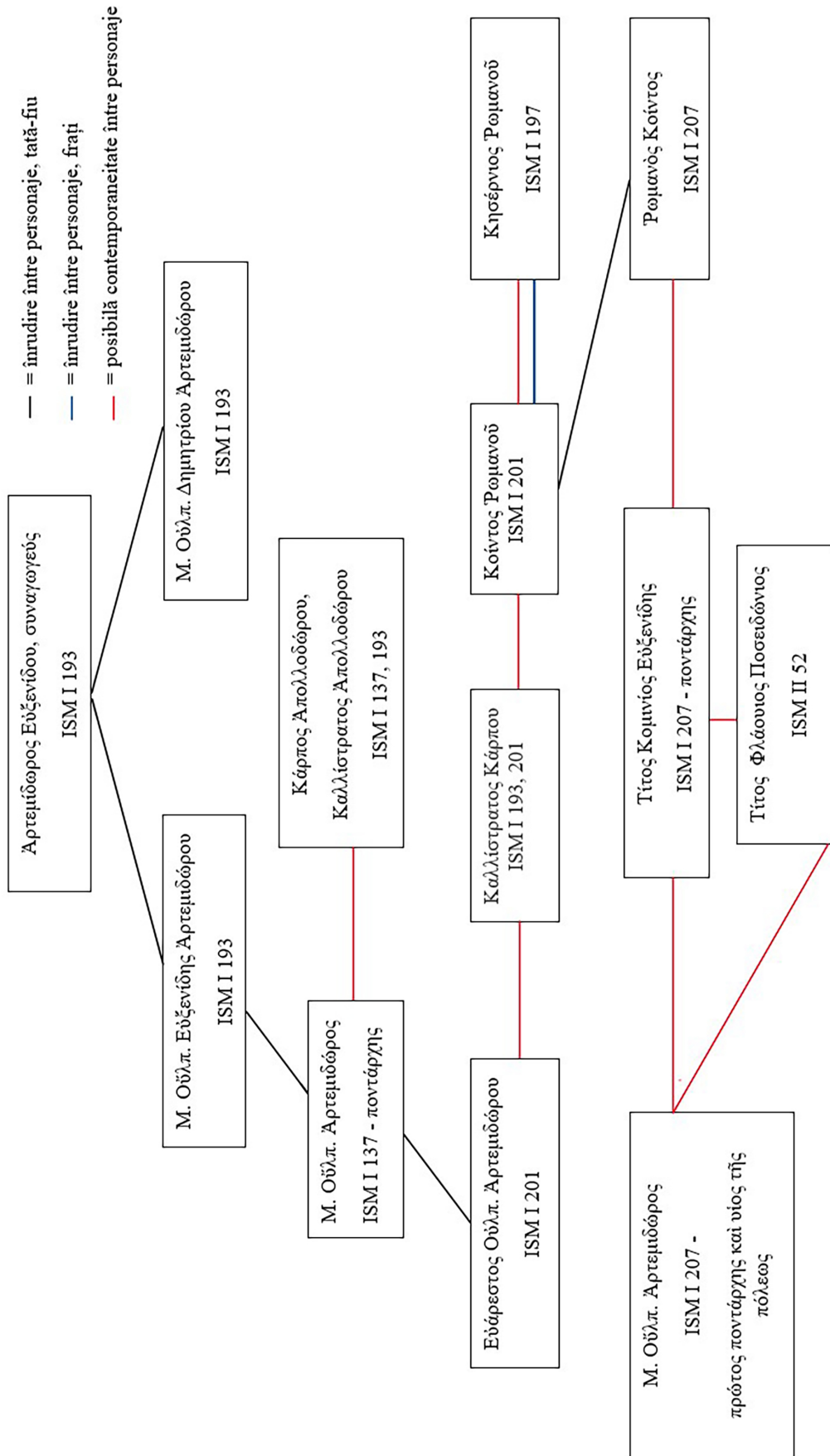

Fig. 2.

grecesc – numele urmat de patronimul în genitiv. Absența *tria nomina* indică faptul că avem de-a face cu o familie de peregrini, membrii acesteia fiind atestați alături de alți notabili ai orașului, deținători sau nu ai cetățeniei romane (ISM I 201-207), dar și în documente unde persoanele atestate poartă majoritar nume grecești/latine, urmate de patronim, după tipicul grecesc (ISM I 196-197).

Acest din urmă *album* poate fi pus în legătură cu alte două *alba*,³⁷ datorită conexiunilor familiale existente în cuprinsul aceluiași document: Dionyttas al lui Pistos, Pappas al lui Pistos, Glykon al lui Pistos,³⁸ cei trei fiind probabil frați; aceeași situație pentru Valentinus (Βαλεντεῖνος) și Sulpicianus, ambii fii ai lui Castus.³⁹ Legăturile familiale se pot stabili și între persoane atestate în documente diferite, (aici între ISM I 196-197), după cum urmează: Glykon al lui Glykon,⁴⁰ probabil fratele lui Kalandiōn al lui Glykon,⁴¹ Papias și Temistoklēs, fiii lui Anthas,⁴² Noumēnis al lui Theodōros,⁴³ probabil fratele lui Lysimachos fiul lui Theodōros⁴⁴ și în fine, o dublă atestare a lui Macrinus (Μακρεῖνος) al lui Gaukos.⁴⁵

Din punct de vedere onomastic observăm nume majoritar grecești (cu câteva excepții), dar și o vizibilitate a legăturilor familiale (indiferent că e vorba de relația tată-fiu, ori de frați), în cuprinsul aceleiași inscripții, ori în inscripții diferite. De asemenea, trebuie notată vizibilitatea câtorva personaje, atestate în două, chiar trei *alba*. Astfel, deși nu cunoaștem natura asociației, putem afirma că în cazul grupărilor mixte (formate din *prostatii* ai asociației – deținători sau nu ai cetățeniei romane și persoane purtătoare de nume grecești), apartenența mai multor membri ai aceleiași familii la aceeași asociație trece drept o practică socială comună.

Pe aceeași listă de nume figurează un personaj demn de interes: Εὐάρεστος Οὐλ(πίου) Ἀρτεμιδώρου.⁴⁶ Este de remarcat numele grecesc urmat de un patronim, compus din *nomen gentile* și *cognomen* grecesc. Citindu-l ca atare, „al lui Ulpius Artemidoros”, putem presupune că este fiul lui M. Ulpius Artemidoros. În ideea în care acceptăm această ipoteză, rezultatul ar fi o familie în care regăsim deopotrivă deținători ai cetățeniei romane și peregrini – similar exemplului de la Tomis, citat mai sus – T. Cominius Hermaphilos, pontarh și fratele său, Attalos al lui Eumenes, în ambele cazuri unul din membrii spiței respective deținând demnitatea de pontarh în interiorul *koinon*-ului orașelor vest-pontice. Dată fiind apropierea cronologică, activitatea lui M. Ulpius Artemidoros situându-se în vremea domniei lui Antoninus Pius, iar a lui T. Cominius Hermaphilos în vremea lui Marcus Aurelius, putem afirma continuitatea existenței unor asemenea familii „mixte” în cadrul elitei vest-pontice pe parcursul secolului al II-lea.

Acest fapt ridică o serie de întrebări – este această stare de lucruri o realitate specifică doar celor două orașe, Histria, respectiv Tomis, sau este un fenomen prezent la nivelul întregii comunități pontice? Totodată, ridică probleme despre valența deținerii sau nu a cetățeniei romane în orașele grecești de la malul Mării Negre în secolul II p. Chr. și, cu titlu general, problema romanizării acestei zone în raport cu restul provinciei Moesia Inferior. Mai specific, acordarea cetățeniei romane (individual sau în masă) are drept efect trecerea posesorului/posesorilor sub sfera de autoritate a sistemului legal roman. În viața publică, aceasta se traduce printr-un acces mai facil la magistraturi, onoruri (*honores*) și îndatoriri publice (*munera*).⁴⁷ În cazul orașelor luate în discuție, cetățenia romană a reprezentat în mod cert un aspect important pentru mobilitatea socială ascendentă a personajelor noastre, până la deținerea funcției de pontarh, nereprezentând însă o condiție *sine qua non* pentru deținerea acestei demnități.

Dacă în cazul Histriei funcția de pontarh nu este indisolubil legată de calitatea de cetățean roman, iar la Tomis pontarhii cunoscuți în prezent sunt cetățeni romani,⁴⁸ situația Callatidei este aparte. Instituția pontarhiei este atestată în secolul II p. Chr.;⁴⁹ conform noii lecturi a ISM III 179, personajul T. Flavius – –]n, distins cu titlul de *νὸς τῆς πόλεως* și deținător al funcției de agonothet, este primul pontarh atestat cronologic al orașului Callatis. Acest fapt are următoarele consecințe: atestarea organizării de *agōnes* în onoarea împăratului la Callatis⁵⁰ și o schimbare a înțelesului expresiei *πρῶτος ποντάρχης*: deși următorul personaj, T. Aelius Minicius Athanaion,⁵¹ poartă titlul

³⁷ ISM I 196, ISM I 201.

³⁸ ISM I 196, r. 11, 21.

³⁹ ISM I 197, r. 1, 13.

⁴⁰ ISM I 196, col. I, r. 6-7; ISM I 201, col. I, r. 4.

⁴¹ ISM I 197, col. II, r. 3.

⁴² ISM I 196, r. 13, 15; ISM I 201, col. I, r. 21-22.

⁴³ ISM I 196, r. 4.

⁴⁴ ISM I 197, col. II, r. 2.

⁴⁵ ISM I 197, col. I, r. 7; ISM I 201, col. I, r. 16.

⁴⁶ ISM I 201, col. II, r. 21.

⁴⁷ Sherwin-White 1975, 264-265.

⁴⁸ ISM II 52, ISM II 69-70, ISM II 96.

⁴⁹ ISM III 179 = IG X 3.3.1, 72.

⁵⁰ Avram 2020, 417.

⁵¹ ISM III 99-100 = IG X 3.3.1, 78-79.

de πρώτος ποντάρχης καὶ ἀρχι[ερεὺς καὶ ἄρξας τῆς Ἐξάπο]λεως, dat fiind faptul că e atestat ulterior lui T. Flavius — —]n, πρώτος își pierde nuanța onorifică, în favoarea uneia ierarhice, într-un eventual, încă neatestat, *collegium* al pontarhilor. Această nouă lectură a ISM III 179 nu reprezintă însă o dovadă suficientă pentru a reconsidera întregul sens al construcției πρώτος ποντάρχης, mai ales în contextul lipsei unei atestări directe a unui colegiu al pontarhilor. Despre familia lui T. Aelius Minicius Athanaion sunt demne de menționat două aspecte: primul, posibila înrudire cu un alt personaj, preot pe viață al lui Poseidon *Helikonios* și pontarh, T. Aelius Min---, atestat la Histria;⁵² al doilea, calitatea de cetățean roman a tatălui (T. Aelius Minicius Athanaion), precum și funcția de pontarh sunt atestate și în cazul fiului, T. Aelius Minicius Moschion (ISM III 99-100). În cazul lui T. Flavius — —]n, fiul și soția sa sunt onorați la rândul lor (în cazul soției, cu titlul θυγα[τέρ τῆς πόλ]εως); deși numele celor doi nu s-au păstrat, onorarea mai multor membrii ai aceleiași familii reprezintă o practică socială răspândită în provinciile elenofone ale Imperiului Roman.⁵³

Acordarea cetățeniei în cazul acesta se prezintă ca o chestiune la nivel individual, nu o urmare a politicii imperiale (cum se întâmplă după anul 212), familiile mixte, compuse atât din cetățeni romani, cât și din peregrini, reprezentând o realitate curentă a regiunii.⁵⁴ Romanizarea rămâne un fenomen care se petrece treptat, influențat fiind mai degrabă de dinamica socială internă și de interesele elitelor locale (autoromanizarea).⁵⁵

În final, se poate observa că, deși fiecare dintre cele trei orașe, Histria, Tomis și Callatis, are propriul statut în cadrul Imperiului Roman și dinamici sociale specifice, cele trei se aseamănă prin prezența lor în comunitatea pontică, prin legăturile dintre notabilii orașelor, atât pe linie familială, cât și prin existența unor practici sociale și a apartenenței lor la instituții comune.

BIBLIOGRAFIE

Abrevieri:

ISM I	D. M. Pippidi, <i>Inscripțiile din Scythia Minor I. Histria și împrejurimile</i> , București 1983.
ISM II	I. Stoian, <i>Inscripțiile din Scythia Minor II. Tomis și teritoriul său</i> , București 1987.
ISM III	Al. Avram, <i>Inscriptions de Scythie Mineure III. Callatis et son territoire</i> , Bucarest-Paris 1999.
ISM VI.2	Al. Avram, M. Bărbulescu, L. Buzoianu, <i>Inscriptions de Scythie Mineure VI.2. Tomis et son territoire</i> , Bucarest – Paris 2018.
IGB I ²	G. Mihailov, <i>Inscriptiones Graecae in Bulgaria Repertae I²</i> , Sofia 1970.
IG X 3.3.1	<i>Inscriptiones Graecae. Epiri, Macedoniae, Thraciae, Scythiae</i> . Edidit Alexander Avram, De Gruyter, 2022.

Literatură secundară:

Avram, Al. 2007. Les ciues Romani consistentes de Scythie mineure: État de la question. În Compatangelo-Soussignan, R., și Schwentzel, Ch.-G. (eds.) *Étrangers dans la cité romaine*, Actes Colloque de Valenciennes (14-15 octobre 2005) “Habiter une autre patrie”: des incolae de la République aux peuples fédérés du Bas-Empire: 91–109. Rennes: Presses Universitaires de Rennes.

Avram, Al., Bărbulescu, M. și Ionescu, M. 2004. À propos des pontarques du Pont Gauche. *Ancient West and East* 3/2: 354–364.

Avram, Al. 2020. Notes épigraphiques (XI). *Pontica* 53: 413–425.

Avram, Al. 2022. Titres honorifiques dans les cités grecques des côtes occidentales et septentrionales de la Mer Noire à l'époque romaine. *Le Pont Euxine Antique. Épigraphie, Histoire, Archéologie* (Hautes Études du Monde

⁵² ISM I 143; Ruscu 2004, 909-910.

⁵³ Avram 2020, 416.

⁵⁴ Avram 2007.

⁵⁵ Textual, „self-Romanisation”, Sherwin-White 1975, 223-224.

- Gréco-Romain 61. École Pratique des Hautes Études, Sciences Historiques et Philologiques): 475–490. Genève: Droz.
- Bărbulescu, M. 2007. De nouveau sur le koinon du Pont Gauche à partir d’une inscription inédite de Tomis. *Dacia* N.S. 51: 139–145.
- Bărbulescu, M. și Buzoianu, L. 2007. Tomis. În Grammenos, D. M. și Petropoulos, E. K. (eds.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea 2*. Oxford. BAR International Series 1675 (I): 287 – 337.
- Bottez, V. 2009. Cultul Imperial în provincia Moesia Inferior. București: Editura Universității din București.
- Bottez, V. 2017. The Gerusia of Istros Revisited. *Dacia* N.S. 61: 223–241.
- Doruțiu-Boilă, E. 1975. Contribution Épigraphique à l’histoire de Tomis à l’époque du Principat. *Dacia* N.S. 19: 151–160.
- Giannakopoulos, N. 2008. Remarks on the honorary title YIOΣ BOYΛHΣ, YIOΣ ΔHMOY and YIOΣ ΠOΛEΩΣ in Roman Asia Minor. În Rizakis, A. D. and Camia, F. (eds.) *Pathways to Power Civic Elites in the Eastern Part of the Roman Empire*. Proceedings of the International Workshop held at Athens Scuola Archeologica Italiana di Atene 19 december 2005: 251–310. Atene. Scuola Archeologica Italiana di Atene.
- Giannakopoulos, N. 2024. Private Associations or Public Bodies? The Gerousiai of the Greek Cities in the Imperial Period. *Classica et Medievalia* 73: 1–41.
- Maurer, K. 2014. Der Pontarch des westpontischen Koinons, *Dacia* N.S. 58: 141–189.
- Mihailov, G. 1979. The Western Pontic Koinon. *Epigraphica* 41/1-2: 7–42.
- Musiellak, M. 1993. Πρῶτος ποντάρχης. *Pontica* 26: 191–197.
- Musiellak, M. 1993a. Prosopographia Histriaca im 2. Jh.: Artemidoros, der Sohn des Herodoros und M. Ulpius Artemidoros, der Pontarch. În Mrożewicz, L. și Ilski, K. *Prosopographica*: 109–114. Poznań: Adam Mickiewicz University Press.
- Nawotka, K. 1993. The “First Pontarch” and the Date of the Establishment of the Western Pontic KOINON. *Klio* 75: 342–350.
- Panait-Bîrzescu, F. 2018. Statue Bases with honorific inscriptions from Histria in the Early Roman Period. *Caiete ARA* 9: 23–37.
- Petolescu, C.C. 2020. Un notabil din Istros cu numele martelat. *Pontica* 53: 407 –411.
- Pippidi, D.M. 1967. Un nou document despre comunitatea pontică în secolul II e.n.. În *Contribuții la istoria veche a României* 2: 401–431. București: Editura Științifică.
- Pippidi, D.M. 1975. Un nouveau document sur le koinon pontique au IIe siècle. En marge d’un album agonistique d’Istros. În Pippidi, D.M., Berciu, M., Condurachi, E., Popescu, E. și Alexandrescu, P. (éds) *Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la mer Noire*: 230–249. Bucarest – Amsterdam: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Robert, L. 1949. Sur une monnaie de Synnada ΤΡΟΦΕΥΣ. În Robert, L. (éd.) *Hellenica VII. Recueil d’épigraphie, de numismatique et d’antiquités grecques*: 74–81. Paris: Librairie d’Amérique et d’Orient / Adrien-Maisonneuve.
- Ruscu, L. 2004. Families at Histria, Tomis and Callatis: Two prosopographical notes. În Ruscu, L., Ciongradi, C., Ardevan, R., Roman, C. and Găzdac, C. (eds.), *Orbis Antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis*: 906–910. Cluj-Napoca: Editura Nereamia Napocae.
- Sherwin-White, A. N. 1975. *The Roman Citizenship*. Oxford: Clarendon Press.
- Stoian, I. 1965. De nouveau sur la communauté des cités grecques du Pont gauche. *Latomus* 24/1: 70–89.
- Zuiderhoek, A. 2008. Feeding the citizens. Municipal Grain Funds and Civic Benefactors in the Roman East. În Alston, R. and van Nijf, O. (eds.) *Feeding the Ancient City*: 159–180. Leuven – Paris – Dudley: M.A. Peeters.

IOANA ALANI
Școala Doctorală de Istorie,
Facultatea de Istorie,
Universitatea din București
ioana.alani@gmail.com